

EBÜ HUZEYFE el-BUHÂRÎ

Ukaylî de münker hadis rivayet etmekle suçlanmışlardır. Sadece talebesi Muhammed b. Ömer ed-Dârâbcirdî ile Şîî tarihçi Necâsî onu **sika*** hadis ricâlî arasında zikrederler.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Mübtede*². Yaradılıştan başlayarak Hz. Peygamber devrinin sonuna kadar meydana gelen olayları ihtiva eden bu eserde aslı esas olmayan hadis ve sözler yer almaktadır. Taberî gibi tarihçilerin kaynak olarak kullandığı, İbn Hacer el-Askalânî tarafından bazı parçaları *el-İşâbe*'de iktibas edilen kitabın Chicago Orient Institute Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 17.624) ve Hz. Âdem ile Havvâ'dan bahseden kısmı, Nabia Abbott tarafından *Studies in Arabic Literary Papyri* içinde (bk. bibl.) İngilizce özet çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır. Eserin Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili dördüncü ve beşinci bölümleri de günümüze ulaşmış olup Dimâşk'ta el-Mektebetü'z-Zâhiriyye'de 71 numaralı mecmuanın içinde (vr. 150-162) yer almaktadır. 2. *Kitâbü'l-Fütûh*. Suriye, Anadolu, Mısır, Irak ve Mağrib'in fethinden bahseden eser zamanımıza intikal etmemiş, ancak Taberî, Yâkût el-Hamevî ve İbn Hacer tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Rosenthal, Seyf b. Ömer ile Ebü Huzeyfe el-Buhârî'nin fütuhat romanları için zemin hazırlayan tarihçiler olduklarını, hadiseleri bir roman üslûbuyla anlattıklarını ve Taberî gibi bazı tarihçilerin onların eserlerine gereğinden fazla değer verdiklerini söyler (*A History of Muslim Historiography*, s. 188). Ebü Huzeyfe'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *el-Müsned*, *Kitâbü'r-Ridde*, *Kitâbü'l-Cemel*, *Kitâbü'l-Elviye*, *Kitâbü's-Şiffîn*, *Kitâbü'Ḥafri Zemzem* (İbnü'n-Nedîm, s. 137; Yâkût, VI, 73).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 137; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 326-328; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*³, VI, 70-73; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*⁴, IX, 477-479; a.m.f., *Mizânü'l-îtidâl*, I, 184-186; a.m.f., *el-İber*, I, 273; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 354-355; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 15; Brockelmann, *GAL*, II, 663; Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago 1957, I, 38-56; Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 188, 403, 469; Sezgin, *GAS*, I, 294; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elîfîn*, II, 231; Mustafa Zeki Terzi, *İslâm Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi* (öğretim görevliliği tezi, 1981, Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü), DİA Ktp., nr. 4314, s. 126 vd.

MUSTAFA ZEKİ TERZİ

EBÜ HÜREYRE

(أبو هريرة)

Ebü Hüreyre Abdurrahmân
b. Sahr ed-Devsî
(ö. 58/678)Çok hadis
rivayet etmesiyle tanınan
sahâbî.

Yemen'de yaşayan Ezd kabilesinin Devs koluna mensup olup ne zaman doğduğu belli değildir. Câhiliye devrindeki adı çeşitli kaynaklarda Abdüşems, Abdüamr, Sükeyn, Amr b. Abdüganm gibi farklı şekillerde kaydedilmektedir. Hz. Peygamber onun adını Abdurrahman veya Abdullah olarak değiştirmiştir. Künyesiyle ilgili en yaygın rivayet, koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını (Ar. *hir* [kedi], ism-i tasgîri **hüreyre**) elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için kendisine "Ebü Hüreyre" dendiği şeklindedir (Tirmizî, "Menâkıb", 46; Hâkim, III, 506). İlk karşılaştıkları zaman Resûl-i Ekrem'in ona Ebü Hüreyre diye hitap etmesi bu künyenin Hz. Peygamber tarafından verildiğini göstermektedir. Ebü Hüreyre'nin bu adla anılmaktan hoşlanmadığı, kendisine zaman zaman Hz. Peygamber'in hitap ettiği gibi Ebü Hir denmesini arzu ettiği rivayet edilmektedir. Adı unutulmuş Ebü Hüreyre'nin baba ve annesinin adı hakkında da değişik rivayetler vardır. Babasına Ganm (Abdüganm), Âiz, Âmir, Amr, Umeyr, Hâris, Abdüşems dendiği, annesinin adının Ümeyme veya Meymüne bint Subeyh (Sufeyh) olduğu kaydedilmektedir. Yetim olarak büyüdüğünü söylemesi babasını küçük yaşta kaybettiğini gösterir. Amcası Sa'd b. Ebü Zübâb'ın Hz. Peygamber, Ebü Bekir ve Ömer devirlerinde Devs kabilesinin reisliğini yapması (Abdülmün'im Sâlih Ali el-İzzî, s. 18-19), yakaladığı Kureyşliler'i intikam almak için öldürülen dayısı Sa'd b. Subeyh'in devrinin tanınmış yiğitlerinden biri diye bilinmesi (İbn Sa'd, IV, 325; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 277), bazı iddiaların aksine Ebü Hüreyre'nin hem baba hem de anne tarafından tanınmış bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.

Ebü Hüreyre'nin 7. (628) yılın başlarında Tufeyl b. Amr ed-Devsî vasıtasıyla müslüman olduğu ve kabilesinden almış veya yetmiş aile ile birlikte Tufeyl'in başkanlığında Resûlullah ile görüşmek üzere aynı yılın muharrem ayında (Mayıs 628) Medine'ye gittiği bilinmekle bera-

ber onun daha önce müslüman olmayıp Medine'ye İslâmiyet'i kabul etmek üzere geldiği de rivayet edilmektedir (Buhârî, "İtk", 7). Aralarında Ebü Hüreyre'nin de bulunduğu Devsiler Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğunu öğrenince oraya gittiler. Ebü Hüreyre'nin, henüz fethedilmeyen bazı Hayber kalelerinin fethine katıldığı kendi ifadesinden anlaşılmaktadır (Buhârî, "Eymân", 33; Vâkidi, II, 636).

Ebü Hüreyre Medine'ye ulaştığı günden itibaren kendisini tamamen dine verdi ve Resûlullah'ın yanında bulunduğu sürece dünyevî hiçbir arzu peşinde koşmadı. Bazılarının ganimetlerden daha fazla pay almaya çalıştığı günlerde Hz. Peygamber'in, ganimet talebinde bulunup bulunmadığını sorması üzerine Allah'ın verdiği ilimden kendisine bir şeyler öğretmesini istedi (İbn Hacer, *el-İşâbe*, VII, 436-437). İslâmiyet'i geç benimsemiş olduğu için kaybettiği yıllarını telâfi etmeye amacıyla, açlıktan bayılacak dereceye geldiği halde Mescid-i Nebevî'deki Suffe'den ayrılmazdı.

Ebü Hüreyre, kısmen Hayber fethine ve daha sonra yapılan gazvelerin hepsine katıldı. **Umretü'l-kazâ*** da Resûlullah'ın kurbanlıklarını Mekke'ye götürmekle vazifeli olanlar arasında yer aldı. Hz. Peygamber'in, düşmanlara karşı oluşturduğu bazı özel timlerde de görev aldı (Ebü Dâvûd, "Cihâd", 112; Tirmizî, "Siyer", 20). Daha sonra onun Yermük Savaşı'na (İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 254) ve Cürçân'ın fethine (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 30) katıldığı kaydedilmektedir. Hz. Peygamber Hindistan'ın fethedileceğini müjdeleyince ömrü yeterse canıyla ve mailya bu savaşa da katılacağını söylemesi (Nesâî, "Cihâd", 41) onun cihada karşı duyduğu arzuyu göstermektedir.

Ebü Hüreyre'nin Medine'ye geldiği tarihten Hz. Peygamber'in vefatına kadar dört yıllık bir süre geçmekle beraber Resûlullah'ın yanında üç yıl kaldığını bizzat söylediğine göre, Alâ b. Hadramî başkanlığında Bahreyn'e gittiği (8/629-30) ve orada bulunduğu süreyi bu zamanın dışında tuttuğu anlaşılmaktadır. Onun Hz. Peygamber'in yanında iki yıldan daha az kaldığını ileri sürenler, kendisinin Alâ b. Hadramî'nin ölümüne kadar (21/642) Bahreyn'de kalarak valilik görevini ondan devraldığını zannetmiş olmalıydılar. Halbuki Alâ 9 (630) yılında bu görevden alınarak yerine Ebân b. Saîd getirilmiş, Hz. Ebü Bekir irtidat olayları sırasında

Alâ b. Hadramî'yi tekrar Bahreyn'e gönderirken Ebû Hüreyre'yi de onunla birlikte yollamıştır.

Halife Ömer, Kudâme b. Maz'ûn'u zekât ve vergi âmili olarak Bahreyn'e gönderirken Ebû Hüreyre'yi de orada namaz kıldırıp kazâ işlerine bakmakla görevlendirdi (İbn Hacer, *el-İşâbe*, V, 425). Daha sonra onu görev yaptığı Bahreyn'e iki defa vali olarak tayin etti. Ebû Hüreyre valilikten ayrılıp Medine'ye döndüğü zaman halife bütün valilerine uyguladığı yöntemi ona da uygulamış ve Bahreyn'den ne getirdiğini sormuştur. Ebû Hüreyre 20.000 dirhem getirdiğini, bunu da yaptığı ticaretten veya üreyen atlarından, biriken maaşlarından ve kölesinin kazancından elde ettiğini söyledi. Fakat Ömer, sermayesini ve görev esnasında harcadığı parayı aldıktan sonra geri kalanı beytül mâle iade etmesini emretti. Bazı rivayetlerde ise Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'ye, "Allah'ın ve kitabının düşmanı! Allah'a ait olan malı mı çaldın?" diye çıkıştığı, fakat onun bu ithamı şiddetle reddederek Allah'a ve kitabına asla düşman olmadığını, aksine onlara düşmanlık edenlere düşman olduğunu belirttiği, beytül mâle ait hiçbir malı zimmetine geçirmedeğini söylediği, buna rağmen halifenin onun malının yarısına veya tamamına el koyduğu ileri sürülmektedir. Ancak bütün rivayetlerde özellikle belirtildiği gibi yapılan tahkikat sonunda Ebû Hüreyre'nin dürüstlüğü ortaya çıkınca Hz. Ömer ısrarla onu tekrar vali tayin etmek istemiş, fakat Ebû Hüreyre, zan altında kalıp rencide edilmek istenmediğini belirterek bir daha görev kabul etmemiştir (Abdürrezzâk es-San'ânî, XI, 323; Ebû Ubeyd, s. 250; İbn Sa'd, IV, 335; İbn Kesîr, VIII, 113). Ömer gibi âdil bir halifenin Ebû Hüreyre'yi görevine iade etmek istemesi, onun dürüstlüğü hususunda herhangi bir şüphesinin bulunmadığını göstermektedir.

Hz. Osman'ın hilâfetini destekleyen Ebû Hüreyre, halifenin evi isyancılar tarafından kuşatıldığı zaman kılıcını alıp onun yanına gitti. Fakat Hz. Osman müslüman kanı dökülmesini istemediğini söyleyerek ona kılıcını bıraktırdı (İbn Sa'd, III, 70). İslâm tarihinde fitnenin başlangıcı olarak kabul edilen bu olaydan sonra Ebû Hüreyre müslümanlar arasında çıkacak kargaşadan uzak durulması gerektiğini belirtir, bu fitnelerden kurtulmanın yegâne yolunun silâha el atmak olduğunu söylerdi (Hâkim, IV, 472). Hz. Ali ile Muâviye arasında çıkan savaş-

larda Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer ve tanınmış diğer sahâbiler gibi o da hiçbir tarafı tutmadı. Bazı Şîi kaynaklarında Siffin'de Muâviye tarafını tuttuğuna dair yer alan iddialar asılsızdır. Siffin Savaşı'nı bütün ayrıntılarıyla ele alan gulât-ı Şîa mensubu Nasr b. Müzâhim el-Minkarî'nin Ebû Hüreyre'den hiç söz etmemesi de bunu gösterir.

Zehebî, Muâviye döneminde Ebû Hüreyre'nin zaman zaman Medine valiliği yaptığını, halifenin ondan memnun kalmadığı zaman kendisini azledip yerine Mervân'ı getirdiğini, bazan da Mervân'ı azledip onu tayin ettiğini söylemektedir (*A' lâmü'n-nübelâ*², II, 613). Bu bilgi diğer kaynaklarda yer almamakla birlikte 54-57 (674-677) yılları arasında Medine valiliği yapan Mervân'ın bazı sebeplerle Medine'den ayrıldığına yerine Ebû Hüreyre'yi vekil bıraktığı kaydedilmekte (meselâ bk. Müslim, "Cum'a", 61), bu sırada Ebû Hüreyre'nin namazları kıldırıp davalara baktığı ve cezaları uyguladığı belirtilmektedir (Vekî, I, 111-112). Bu dönemde Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in ortaya çıkacağını haber verdiği kötü idarecilerden olmaması için Mervân'ı zaman zaman uyarmıştır. Onun Mervân'dan dünyalık beklediği yolundaki iddiaların hiçbirini sağlam rivayete dayanmamaktadır. Muâviye kendisine bir şeyler verdiği zaman sesini çıkarmadığı, vermediği zamanlar ise ileri geri konuştuğu yolundaki rivayete karşılık onun, alın teriyle kazandığı bir dirhemi başkasından gelecek yüz binlerce dirheme tercih ettiğini söylediği bilinmektedir (Zehebî, *A' lâmü'n-nübelâ*², II, 615).

Ebû Hüreyre, hayatının son dönemlerinde yabancıların çoğaldığı, görüşebileceği sahâbilerin azaldığı Medine'den ayrıldı ve yakın mesafede bulunan Zülhuleyfe'deki veya Akîk'taki evine çekildi. Vefatından bir süre önce hastalandı ve 58 (678) yılında yetmiş sekiz yaşlarında iken vefat etti. Onun 57 (677) veya 59 (679) yılında öldüğü de söylenmektedir. Cenazesi Medine'ye getirildi. Abdullah b. Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbilerin de katıldığı cenaze namazını Medine Valisi Velîd b. Utbe kıldırıldıktan sonra Cennetü'l-Bakî'a defnedildi. Velîd b. Utbe onun vefat haberini Muâviye'ye bildirdiği zaman halife, Ebû Hüreyre'nin Hz. Osman'ı destekleyenlerden biri olduğunu söyleyerek geride kalan yakınlarına 10.000 dirhem vermesini ve kendilerine iyi davranmasını emretti (Hâkim, III, 508). Muâviye'nin bu davranışı bazı kimseler tarafından Ebû Hüreyre'nin aleyhinde

kullanılmış ve Hz. Osman lehinde hadis uydurmasına mükâfat olarak ailesine yardım edildiği ileri sürülmüştür.

Ebû Hüreyre'nin dört oğlu ile bir kızı olduğu söylenmektedir. Muharrer, Muharriz, Abdurrahman ve Bilâl adlı oğullarının ilk üçü az da olsa hadis rivayetiyle meşgul olmuşlardır. Kızı Saîd b. Müseyyeb ile evlenmiştir.

Sahsiyeti ve İlmî Hayatı. Ebû Hüreyre geniş omuzlu, saçı çift örgülü, sakalına kına yaktığı için kızıl sakallıydı. Başına siyah sarık sarardı. Gecenin üçte birinde uyur, üçte birinde ibadet eder, üçte birinde de hadis müzakere ederdi (Dârimî, "Muqaddime", 27). Ona yedi defa misafir olduğunu söyleyen Ebû Osman en-Nehdî, Ebû Hüreyre ile hanımı ve hizmetçisinin geceyi sırayla kalkıp ibadet ettiklerini bildirmektedir. Hz. Peygamber'e duyduğu derin sevgiyi, "Seni görünce mutlu oluyorum, gözüm gönlüm aydınlanıyor" diye ifade ederdi (*Müsned*, II, 323; Hâkim, IV, 160). Resûlullah'ın vefatından sonra Mescid-i Nebevî'de hadis rivayet ederken onu hatırladığı için gözyaşını tutamadığı olurdu (Tirmizî, "Zühd", 48; Hâkim, I, 418). Ebû Hüreyre şakadan hoşlanır ve nükteli uyarılarıyla müslümanları düşünmeye sevkederdi.

Mekke'nin fethinden önce hicret ettiği için hicret sevabı alması, üç yıl boyunca Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunması, onu ve annesini müminlerin sevmesi için Resûl-i Ekrem'in dua etmesi (Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 158) ve hadise gösterdiği ilgiyi takdirle karşılması onun meziyetlerinin en önemlileridir. Ebû Hüreyre'nin diğer meziyetlerinden biri de annesine gösterdiği saygıdır. Annesinin İslâmiyet'i kabul etmemesi, hatta zaman zaman Resûlullah'ın aleyhinde konuşması gönlünü yaralamış, müslüman olması için Resûlullah'tan dua etmesini istemiş, müslüman olduktan sonra da kendisine hizmet etmek için anesi ölünceye kadar nâfile hac yapmamıştır (Müslim, "Eymân", 44). İmam Müslim ("Fezâ'ilü's-şahâbe", 158-160) ve Tirmizî ("Menâkıb", 47) onun faziletlerine dair rivayetlere eserlerinde özel bir yer ayırmışlardır.

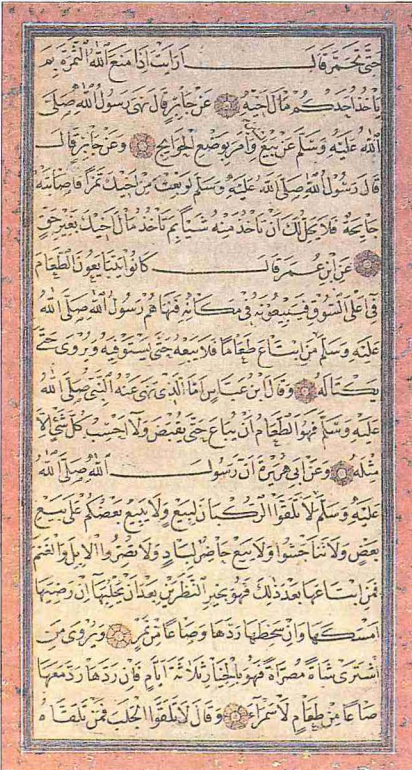
Hz. Peygamber devrinde maddî imkânsızlık yüzünden evlenemeyen Ebû Hüreyre, daha sonra Basra Emîri Utbe b. Gazvân'ın kız kardeşi ve Hz. Osman'ın baldızı Büsre ile evlenmiştir. Önceleri yanında hizmetçi olarak çalıştığı bu hanımın Ebû Hüreyre ile evlenmesi ondan hoşnut olduğunu göstermektedir.

EBÛ HÜREYRE

Hicret ettiği sırada yanında bir kölesinin bulunması, Ebû Hüreyre'nin İslâmîyet'i kabul ettiği esnada fakir olmadığını ve daha sonra kendisini tamamen Hz. Peygamber'in hizmetine verdiği için yoksul düştüğünü göstermektedir. Resûlullah'ın vefatından sonra maddî imkânı düzeldiği zaman yeniden elde ettiği kölelere birçoğunun hadis rivayet etmesi ise onların eğitimiyle meşgul olduğunu ortaya koymaktadır.

Ebû Hüreyre başta Resûlullah olmak üzere Übey b. Kâ'b, Ebû Bekir, Ömer, Üsâme b. Zeyd, Âişe, Fazl b. Abbas b. Abdülmuttalib gibi sahâbilerden ve Kâ'b el-Ahbâr gibi tâbiilerden hadis rivayet etti. Kendisinden de sayıları 800'e varan pek çok sahâbî ve tâbîi rivayette bulunmuştur. Bu sahâbîler arasında Enes b. Mâlik, İbn Abbas, İbn Ömer, Câbir b. Abdullah gibi en çok hadis rivayet eden kişileri, tâbiiler içinde ise Hasan-ı Basrî, Şa'bî, A'rec diye bilinen Abdurrahman b. Hürmüz, Mücâhid, İbn Sîrîn, Hemmâm b. Münebbih, Ebû İdrîs el-Havlânî gibi tanınmış âlimleri, oğlu Muharrer'i, Halife Mervân b. Hakem'i saymak mümkündür.

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadisi ihtiva eden ve Şeyh Hamdullah Efendi tarafından hazırlanan nesih kitabı (M. Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, İstanbul 1992, s. 115)

dür. Ebû Hüreyre'den hadis rivayet eden sahâbîler arasında, Şîler'in değer verdiği pek az sayıdaki sahâbeden biri olan Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin de bulunması önemlidir. Ondan rivayette bulunan sahâbî ve tâbiilerden, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alanların isimleri bazı tabakat kitaplarında verilmiştir (meselâ bk. Zehebî, *A' lāmü'n-nübelâ*, II, 579-585). Ebû Hüreyre'den hadis rivayet edenler arasında Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Dımaşk, Mısır ve diğer önemli beldelerde kadılık yapmış olan tanınmış otuz yedi şahsiyetin bulunması (Abdümün'im Sâlih Ali el-Izzî, s. 129-134) öğrencilerinin değeri hakkında fikir vermektedir.

Kıraati Übey b. Kâ'b'dan arz* yoluyla tahsil eden Ebû Hüreyre daha sonra bu ilmi öğretmeye başladı. On kıraat imamından biri olan Ebû Ca'fer el-Kârî ile A'rec ondan kıraat öğrendiler (İbnü'l-Cezerî, I, 370, 381; II, 382). İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer ile Nâfî' b. Abdurrahman'ın kıraatlerinin Ebû Hüreyre'ye dayandığını söylemektedir. Ebû Reyre'nin ileri sürdüğü gibi, kendilerinden Kur'an öğrenilmesini Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği dört kişi arasında adının geçmediğini söyleyerek Kur'an kıraatinde Ebû Hüreyre'nin bir yeri bulunmadığını iddia etmek, Asr-ı saâdet'te Kur'an öğretiminin dört sahâbî ile sınırlamak olur ki bunun doğru olmadığını açıklar.

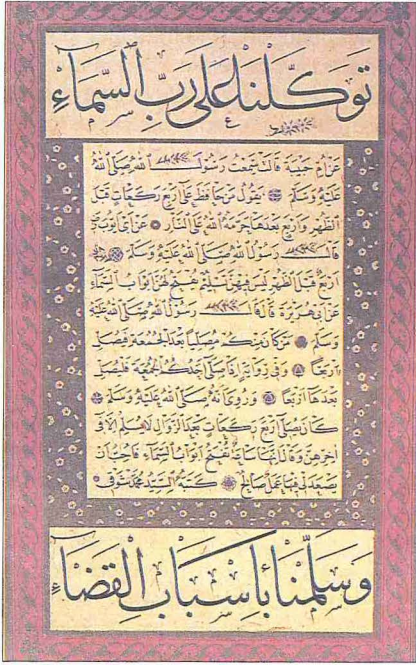
Ebû Hüreyre, Hz. Osman'ın vefatından itibaren İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah ile beraber Medine'de fetva istemek için kendisine yöneltilen soruları hayatının sonuna kadar cevaplamaya devam etmiştir. Abdullah b. Zübeyr, boşanma konusunda fetva isteyen birini o sırada Hz. Âişe'nin yanında bulunan Ebû Hüreyre ile İbn Abbas'a göndermiş, soru sahibi yanlarına gittiği zaman İbn Abbas meseleyi Ebû Hüreyre'nin halletmesini istemiş, daha sonra da onun fetvasına katıldığını belirtmiştir (*el-Muvaftâ*, "Tâlâk", 39). Ebû Hüreyre aralarında Hz. Ebû Bekir, Muâz b. Cebel, Enes b. Mâlik gibi büyük sahâbîlerin de bulunduğu orta derecede fetva veren on üç kişi arasında sayılmakta, bunlardan her birinin verdiği fetvaların küçük bir cüz tutacak hacimde olduğunu söylenmektedir (İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 12). Onun fetvalarını Takıyyüddin es-Sübki *Fetâvâ Ebî Hüreyre* adıyla bir araya getirmiştir.

Hz. Peygamber zamanında yazı yazmayı bilmediği kesin olan Ebû Hüreyre-

nin bazı kimselere evindeki hadis mecmualarını göstermesi sonraları yazmayı öğrendiğini düşündürmekte, fakat hiç yazı yazmadığını ve yazdırmadığını belirtmesi (Dârimî, "Mu'kaddime", 42), bu malzemenin başkaları tarafından kaleme alınmış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Hadis İlmindeki Yeri. Binden fazla hadis rivayet etmeleri sebebiyle "müksirün" diye anılan yedi sahâbî arasında Ebû Hüreyre ilk sırayı almaktadır. Bakî b. Mahled'den İbn Hazm'ın naklettiğine göre (*Aded mâ li-küllü vâhid*, s. 79) onun rivayetleri mükerrerleriyle birlikte 5374'ü bulmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki rivayetleri 3862'dir. Bu rakamı 3848 veya 3879 olarak tesbit edenler de vardır. Ebû Hüreyre'nin *Kütüb-i Sitte* ile *el-Müsned*'deki mükerrer olmayan rivayetleri, M. Ziyâurrahman el-A'zamî'nin tesbitine göre 1336 hadis-ten ibarettir (*Ebû Hüreyre ft daw'î mer-riyyâtih*, s. 76). Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Müsned*'deki tekrarsız rivayetlerinin 1579 olduğunu söylemektedir (*el-Bâ'isü'l-haşîs*, s. 188).

Ebû Hüreyre'yi en çok hadis bilen ve hadisleri en iyi ezberleyen sahâbî konumuna getiren çeşitli sebeplerin başında, onun Hz. Peygamber'le ilgili her şeyi öğrenme, hadisleri ezberleme konusundaki şiddetli arzusu ve dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in yanından ayrılmaması gelmektedir. Diğer sahâbîlerin neden kendisi kadar hadis rivayet etmediklerini soranlara söylediği gibi muhacirler çarşıda ticaretle, ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken Ebû Hüreyre ehl-i Suffe'den biri olarak Resûlullah'ın yanından ayrılmamış, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislerde bulunmuş, onların duymadığı hadisleri duyup ezberlemiş, ilmi yaymayı emredip onu gizlemeyi yasaklayan âyetler karşısında bildiği hadisleri rivayet etmeye mecbur olduğunu düşünmüştür (Buhârî, "el-Harş ve'l-müzâra'a", 21; Müslim, "Fezâ'ilü ş-şahâbe", 159, 160). Resûlullah'a en yakın iki sahâbîden Hz. Ebû Bekir Mescid-i Nebvî'ye bir hayli uzak mesafede oturduğu (Buhârî, "Cenâ'iz", 3), Hz. Ömer de mescide ancak gün aşırı gelebildiği halde Ebû Hüreyre'nin her zaman Resûl-i Ekrem'in yanında bulunması ona hadis öğreniminde büyük imkân sağlamıştır. İbn Ömer'in Ebû Hüreyre'ye hitaben, "Resûlullah'ın sohbetine en fazla devam edenimiz, onun hadislerini en iyi ezberleyenimiz sensin" demesi (Tirmizî, "Me-

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadisi ihtiva eden ve Mehmed Şevki Efendi tarafından hazırlanan sülûs-nesih kitâ (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 309/96)

nâkıb", 46) bu gerçeği vurgulamaktadır. Aşere-i mübeşşereden Talha b. Ubeydullah onun bu yönünü takdirle karşılamış, kendilerinin işle meşgul oldukları için Hz. Peygamber'in yanına ancak sabah akşam gelebildiklerini, Ebû Hüreyre'nin ise her zaman Resûl-i Ekrem ile beraber bulunduğunu, onların duymadığı şeyleri Ebû Hüreyre'nin Allah'ın elçisinden bizzat işittiği konusunda hiçbir şüpheye düşmediklerini belirtmiştir (Tirmizî, "Menâkıb", 46). Hz. Ömer de ticaretle uğraşmasının bazı olayları duymasına engel teşkil ettiğini itiraf etmiştir (Buhârî, "Büyû", 9). Ebû Eyyüb el-Ensârî gibi önde gelen sahâbîler Ebû Hüreyre'den rivayette bulunmuşlar, Resûlullah'a o kadar yakın olmalarına rağmen bu sahâbîden hadis rivayet etmelerini yadırgayanlara hak vermemişlerdir.

Devamlı olarak Resûl-i Ekrem'in yanında bulunmasının kendisine sağladığı bazı mânevî imkânlardan söz eden Ebû Hüreyre bir defasında Hz. Peygamber'in, konuşmasını tamamlayana kadar elbisesini yere yayıp sonra da toplayan kişinin, kendisinden duyduğu (veya orada söylediği) sözleri ezberleyeceğini belirtmesi üzerine (Buhârî, "İlim", 42, "Büyû", 1; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 159) bu

fırsatı hemen değerlendirdiğini anlatmıştır. Bir başka gün duyduklarını ezberleyemediğinden yakınması üzerine Resûlullah ona elbisesini yere yaymasını söylemiş, içine iki avucuyla bir şey atar gibi yaptıktan sonra toplattırması, Ebû Hüreyre o günden sonra duyduklarını unutmamıştır (Buhârî, "İlim", 42). Ebû Hüreyre, Zeyd b. Sâbit ve bir başka sahâbî Mescid-i Nebevî'de dua ve zikirle meşgulken yanlarına Hz. Peygamber'in gelip oturduğu, Zeyd ile diğer arkadaşının dualarına ve Ebû Hüreyre'nin hatırd tutulan ilim isteğine âmin dediği, bunu duyan arkadaşlarının aynı temenniyi kendileri için de istemeleri üzerine Resûlullah'ın, "Devslî delikanlı sizden önce davrandı" dediği nakledilmektedir (Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 440).

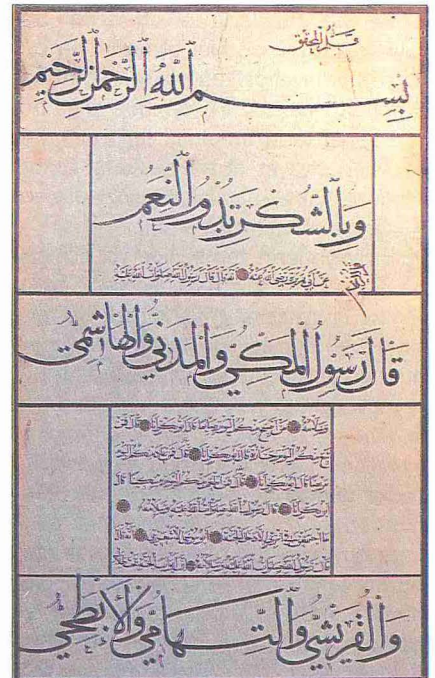
Ebû Hüreyre'nin kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğu, Medine Valisi Mervân b. Hakem'in yaptığı bir denemeyle de anlaşılmıştır. Mervân onun bütün rivayetlerini yazmak istediği zaman Ebû Hüreyre kendisine bir ayrıcalık tanımamış, fakat vali olması sıfatıyla daha sonra kendisini huzuruna çağırıp sorduğu birçok hadisi perde arkasında saklanan kâtibine yazdırmış, bir yıl sonra bu hadisleri Ebû Hüreyre'ye sorduğunda onun hadisleri aynen okuduğunu tesbit etmiştir (Hâkim, III, 510). Zehebî'nin de dediği gibi herhangi bir hadiste yanıldığı bilinmemektedir. Ebû Hüreyre'nin güçlü bir hâfızaya sahip olduğunu gösteren olaylardan biri de tâbiîn muhaddislerinden Muhammed b. Umâre b. Amr b. Hazm'in tesbitidir. İleri gelen on kadar sahâbînin yanında Ebû Hüreyre'nin hadis rivayet ettiği bir gün bazı sahâbîler onun naklettiği bir hadisi daha önce duymadıklarını söyleyerek itiraz etmişler, fakat aralarında yaptıkları müzakereden sonra hadisi hatırlamışlardır. Bu durum orada birkaç defa tekrarlandığını gören Muhammed b. Umâre, Ebû Hüreyre'nin hâfızası en güçlü sahâbî olduğu sonucuna varmıştır (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 186-187). Ebû Hüreyre'nin hadisleri iyi ezberlemesinin sebeplerinden bir diğeri de onları yazmadığı için sık sık tekrarlamasıdır. Kendisinden daha çok hadis bilen sahâbînin Abdullah b. Amr b. Âs olduğunu, onun bu meziyetinin hadisleri yazmaktan ileri geldiğini söylemesi de bunu göstermektedir (Buhârî, "İlim", 39). Hz. Peygamber hayatta iken evlenmediği, dünya malı biriktirmeyi ve bazı imkânlara sahip olmayı hedeflemediği, siyasî olaylara hiç ka-

rışmadığı, ayrıca rivayet ettiği hadislerin çoğunun iki üç satır hacminde olduğu dikkate alınırsa, onun gibi hadis rivayetine kabiliyetli bir kişinin bu kadar hadisi ezberlemesi tabii görülür.

Ebû Hüreyre'nin o güne kadar Hz. Peygamber'e sorulmayan bazı önemli konuları sorup öğrendiği de bilinmektedir. Kıyamet gününde şefaate önce kimin nâil olacağını sorduğu zaman Resûl-i Ekrem kendisini takdir etmiş ve hadis öğrenme aşkıyla bu soruyu ilk defa onun soracağını tahmin ettiğini belirtmiştir (Buhârî, "İlim", 33, "Rikâk", 51). Ebû Hüreyre, ileride meydana gelecek bazı siyasî karışıklıkları dahi sorma cesaretini göstermiş, fakat kötü yöneticilere dair olduğu anlaşılan bu hadisleri, "Söylediğim takdirde başım gider" diyerek kimseye anlatmamıştır (*Müsned*, V, 139; Buhârî, "İlim", 42).

Duyduğu hadisleri başkalarına öğretmeyi iş edinen Ebû Hüreyre her fırsatta hadis rivayet etmeyi meslek haline getirmiştir. Sahâbîlerin bir araya geldiği cuma günleri imam mescide girinceye kadar hadis rivayet etmesi (Hâkim, I, 108; III, 512), onun sahâbîler tarafından hadis rivayetinde otorite kabul edil-

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadisi ihtiva eden ve Şeyh Hamdullah Efendi tarafından hazırlanan muhakkak-reyhânî levha (M. Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, İstanbul 1992, s. 184)

EBÜ HÜREYRE

diğini göstermektedir. Çok hadis rivayet ettiği ileri sürenlere, rivayetin bir dikkat ve duyduğunu öğrenme meselesi olduğunu hatırlatarak bir tesbitini nakletmiş, sahâbilerden birine Hz. Peygamber'in bir önceki gece yatışı namazında hangi sûreleri okuduğunu sorduğu zaman cevap alamadığını, kendisinin ise bunları bildiğini söylemiştir (Buhârî, "el-^cAmel fi's-şalât", 18). Bir başka husus da Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den sonra yaklaşık yarım asır kadar yaşamış olmasıdır. Resûlullah'ın sağlığında onun tarafından halledilen birçok problemin çözümünü vefatından sonra başvurulara anlatmış, böylece rivayetleri daha çok öğrenilip yayılma imkânı bulmuştur.

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadislerin 326'sı hem Buhârî'de hem Müslim'de bulunmaktadır. Ayrıca doksan üç rivayeti sadece Buhârî'de, doksan sekizi de (veya 190'ı) sadece Müslim'de mevcuttur. *Şahîh-i Buhârî*'deki rivayetlerinin tamamı mükerrerleriyle birlikte 1011'dir. Ahmed b. Hanbel onun rivayetlerini *el-Müsned*'de toplamıştır (II, 228-541; V, 114-115).

Onun en güvenilir rivayet zincirinin hangisi olduğu hususunda değişik görüşler vardır. Bazı muhaddisler onun en muteber rivayetlerinin Zührî - Saîd b. Müseyyeb-Ebû Hüreyre, bazıları Ebû'z-Zinâd - A'rec - Ebû Hüreyre, bazıları da Hammâd b. Zeyd - Eyyûb es-Sahtiyânî - İbn Sîrîn - Ebû Hüreyre isnadıyla gelenler olduğunu kabul etmişlerdir.

Kendisine Yöneltilen Tenkitler. a) Ashabın ve Bazı Tâbiîlerin Tenkitleri. Ebû Hüreyre'nin hadis rivayet etmesini en çok Hz. Ömer'in engellediği söylenir. Ancak Ömer sadece Ebû Hüreyre'nin değil bütün sahâbilerin ahkâmla ilgili olmayan hadisleri rivayet etmesine karşı çıkmış (Abdürrezzâk es-San'ânî, XI, 262), böylece Kur'an'ın ihmal edilmesine, ruhsat*la ilgili rivayetlerin tembelliğe yol açmasına, anlaşılması güç bazı hadislerin zihinleri karıştırmasına mâni olmak istemiştir. Hz. Ömer'in, çok hadis rivayet etmekten vazgeçmediği takdirde Ebû Hüreyre'yi geldiği yere (Devs'e) göndermekle tehdit ettiği (Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî, I, 544), ona Halife Osman'ın da böyle bir haber gönderdiği söylenmektedir (Râm-hürmüzî, s. 554). Bu iki halifenin, daha önce duymadıkları hadisleri rivayet eden bütün sahâbilerle karşı sert davrandığı, hatta Ebû Bekir ile Ömer'in, Hz. Peygamber'den bizzat duymadıkları bir hadisi nakleden sahâbinin rivayetini, bu sahâ-

bî tanınmış da olsa, onu Resûlullah'tan duyan bir başka şahit getirmediği kabul etmedikleri bilindiğine göre, onların Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivayet etmesini engellemeye çalışmaları kendisini yalnızlıkla itham ettikleri anlamına gelmez. Nitekim Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bir rivayetine de Ebû Saîd el-Hudrî'yi şahit olarak dinleyene kadar itibar etmemiştir. Hz. Ali de bizzat duymadığı hadisleri rivayet eden sahâbilerin, onları Resûl-i Ekrem'den duyduklarına dair yemin etmelerini istemiştir. Hz. Ömer'in daha sonra Ebû Hüreyre'yi hadis rivayetinde tamamen serbest bırakması (İbn Kesîr, VIII, 106-107), onun şahsına karşı özel bir tavır takınmadığını göstermektedir. Ayrıca Ömer'in Ebû Hüreyre'nin rivayetlerine itimat ettiğine dair birçok delil vardır. Nitekim Hassân b. Sâbit, Mescid-i Nebevî'de şiir okumasını engellemek isteyen Hz. Ömer'e Resûlullah devrinde mescidde şiir okuduğunu söyleyip Ebû Hüreyre de bunu doğrulayınca Halife Ömer Ebû Hüreyre'nin şahitliğine itiraz etmemiştir (Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 151-152). Yine Hz. Ömer, cildine dövme yaptıran kadın hakkında sahâbilerin bilgisine başvurduğu zaman Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadisi dinleyip kabul etmiştir (Buhârî, "Libâs", 87). Cehmiyye ve Mürcie taraftarı Bîşr b. Gıyâs'ın Ebû Hüreyre aleyhindeki iddalarını reddeden Ebû Osman ed-Dârimî'nin söylediği gibi Halife Ömer'in Ebû Hüreyre'yi yönetici tayin etmesi, sonra da valilikte kalmasını ondan ısrarla istemesi kendisine güvendiğini göstermektedir (er-Red^c ale'l-Merfî, s. 132-135).

Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivayet etmesine karşı çıkanlardan biri olan Hz. Âişe onu yanına çağırarak görmediği ve duymadığı bazı rivayetlerin hesabını sormak istemiş, Ebû Hüreyre de, "Anacığım! Ayna, sürme ve güzel koku gibi şeyler beni oyalayıp da bu rivayetleri Resûlullah'tan duymama engel olmadı" deyince Âişe, "Belki de öyledir" (Zehebî, *A^clâ-mû'n-nübelâ²*, II, 604-605) diyerek kendisine hak verdiğini ifade etmiştir. Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'yi çok hadis rivayet etmesi sebebiyle ikaz etmesini onun aleyhinde yorumlamak doğru değildir. Zira Âişe, aralarında dört halifenin de bulunduğu bazı sahâbileri rivayetlerindeki kusurlar sebebiyle eleştirmiştir. 1000'den fazla hadis rivayet eden yedi sahâbî arasında yer alan Abdullah b. Abbas'ın sekiz, Abdullah b. Ömer ile Ebû Hüreyre'nin on birer rivayetini tenkit et-

mesi (Zerkeşî, s. 77-115), bu tenkitlerin özellikle onu hedef almadığını göstermektedir. Ayrıca tenkit konusu olan hadisleri Ebû Hüreyre tek başına rivayet etmemiş, meselâ kediyi hapseden kadınla ilgili hadisi İbn Ömer (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 16, "Enbiyâ", 54), ölüye ağlamanın onun azap edilmesine sebep olacağına dair rivayeti Hz. Ömer, İmrân b. Husayn ve İbn Ömer de (Buhârî, "Cenâ'iz", 32; Nesâî, "Cenâ'iz", 14, 15) rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre'nin rivayetini tashih ederken Hz. Âişe'nin, "Allah Ebû Hüreyre'ye merhamet etsin!" diye son derece müşfik davranması (Zerkeşî, s. 107), onun Ebû Hüreyre'ye karşı menfi bir tutum içinde olmadığını göstermektedir. Sahâbiler, bildikleri hadisin aksine bir rivayetle karşılaşmış onun râvisini tenkit ettiklerinde bile o kimseyi yalnızlıkla itham etmeyi düşünmemişler, bazı ifadeleriyle o râvinin yanlış hata edebileceğini anlatmak istemişlerdir.

Abdullah b. Ömer gibi son derece müttaki ve mutedil sahâbilerle karşı bile çok hadis rivayet etmesinden dolayı kendini savunmak zorunda kalan Ebû Hüreyre, İbn Ömer'in cenaze namazının kılinması ve defniyle ilgili bir rivayetinden dolayı, "Ya Ebû Hüreyre, Resûlullah'tan naklettiğin rivayetlere dikkat et!" diye kendisini uyarmasına üzülmüş, onu Hz. Âişe'nin yanına götürerek söz konusu rivayeti bu hadis otoritesine onaylatmıştır. Bunun üzerine İbn Ömer Ebû Hüreyre'yi, Hz. Peygamber ile en çok birlikte bulunan ve hadislerini en iyi ezberleyen sahâbî olarak takdir ve teziye etmiş (Müsned, II, 2-3; Tirmizî, "Menâkıb", 46), onun çok hadis rivayet etmesini cesaretine, kendilerinin daha az rivayet etmelerini ise hata etmekten korkmalarına bağlamıştır (Hâkim, III, 510). Abdullah b. Ömer, ölünün arkasından ağlamanın doğru olmayacağını söylediği zaman kendisine Ebû Hüreyre'nin ağlamaya cevaz veren bir hadis rivayet ettiği haber verilmiş, bunun üzerine kanaatinden hemen vazgeçmiştir (Müsned, II, 110). Yine İbn Ömer, avlanmak ve sürüyü korumak maksadıyla köpek beslenebileceğine dair hadisi okuyunca kendisine, Ebû Hüreyre'nin tarla beklemek için de köpek beslenebileceğini söylediği haber verilmiş, o da tarlaları bulunan Ebû Hüreyre'nin konuyu daha iyi bileceğini ifade etmek maksadıyla, "Ebû Hüreyre'nin tarlası var" demiştir (Müslim, "Müsâkât", 46, 58). Fakat Ebû Hüreyre'yi eleştirenler, Abdullah b.

Ömer'in bu sözleriyle, Ebü Hüreyre'yi tarlası olduğu için böyle bir hadisi uydurmakla itham ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ebü Hüreyre hakkında, "O benden daha hayırlıdır, rivayet ettiklerini de daha iyi bilir" diyen (İbn Hacer, *el-İşâbe*, VII, 438) ve sözü edilen hadisi daha sonra "tarla köpeği" ilâvesiyle bizzat rivayet eden (Müslim, "Müsâkât", 56-58, 61) İbn Ömer'in Ebü Hüreyre'yi itham ettiğini söylemek şaşırtıcıdır. Nitekim daha önce duymadıkları bir hadisi ilk defa Ebü Hüreyre'den duyan İbn Ömer gibi bazı sahâbîlerin, o sözün Resûlullah'a ait olduğunu anladıktan sonra Ebü Hüreyre'yi takdir etmeleri ashâbın onu itham etmeyi düşünmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bir kısmı sahâbî, geri kalanı tâbîi olmak üzere 800 kişinin Ebü Hüreyre'den rivayette bulunması onun yalancılıkla itham edilemeyeceğinin bir başka delilidir.

Tâbîin fakihlerinden İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714), kendi zamanında bazı âlimlerin fakih olmadığı gerekçesiyle Ebü Hüreyre'nin ahkâma dair bir kısım rivayetlerini kabul etmediklerini ileri sürmüş, Nehâî'nin rivayetlerine ve görüşlerine büyük önem veren Ebü Hanîfe gibi âlimler de Ebü Hüreyre aleyhinde herhangi bir şey söylememekle beraber onun sahih kıyasa aykırı rivayetlerini kabul etmek istememişlerdir. Bu iddiayı önemsemeyen Zehebî Ebü Hüreyre'nin kuvvetli hâfızası, önemli şahsiyeti, güvenilir oluşu ve fıkıh bilgisi sebebiyle müslümanların onun rivayetlerini eskiden beri delil olarak kullandıklarını, Arapça'yı iyi bilmediği için zaman zaman hata yapan Nehâî'nin Ebü Hüreyre aleyhindeki bu görüşünü İslâm âlimlerinin ayıpladığını söylemekte ve İbn Abbas'ın fetva konusunda Ebü Hüreyre'ye verdiği değere dikkat çekmektedir (*A'âmû'n-nübela*², II, 609; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 75). Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr gibi âlimler de İbrâhim en-Nehâî'nin iddasını ve Kûfeliler'in bu konudaki tutumunu genel kanaate aykırı bulmuşlardır. Tanınmış Hanefî fakih İbn Hümâm'ın Ebü Hüreyre'yi fakih olarak kabul etmesi de (*et-Tahtîr*, III, 52-53) Nehâî'nin görüşünü bütün Hanefîler'in paylaşmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bizzat İbrâhim en-Nehâî'nin A'meş-Ebü Sâlih es-Semmân tarihiyle Ebü Hüreyre'den hadis rivayet etmesi onu güvenilir bulduğunu ve sadece kıyâs-ı celîye aykırı bazı rivayetlerini benimsemediğini göstermektedir.

b) Şiîler'in Tenkidi. Daha sonraki asırlarda Ebü Hüreyre'yi hedef alan iddiaların ilki, bilindiği kadarıyla Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm'a (ö. 231/845) dayanmaktadır. Ancak çağdaşı İbn Kuteybe'nin "ahlâksız, gece gündüz içki içip fuhuş yapan biri" diye nitelendirdiği (*Te'vîlü muhtelifi'l-âhadîs*, s. 17), Nazzâm'ın Ebü Hüreyre hakkındaki iddialarının ihtiyatla karşılanması gerekir. Şiîler'le bir kısım şarkiyatçıların ve onların paralelindeki bazı çağdaş yazarların Ebü Hüreyre aleyhindeki görüşlerinin diğer dayanakları Şiî kelâmcısı Ebü Ca'fer el-İskâfî (ö. 240/854), Şiî-İmâmîye'den Fazl b. Şâzân (ö. 260/874) gibi müelliflerdir. Bunlar Halife Ömer'in Ebü Hüreyre'nin başına kamçıyla vurduğunu ve onu, "Senin Resûlullah'tan çok hadis rivayet ettiğini görüyorum ve yalancı olduğunu sanıyorum, bir daha yapma" diye uyardığını, Ebü Hüreyre'nin Medine'de iken Dımaşk'ta bulunan Hz. Ali'ye lânet ettiğini, onun da bir konuşmasında, "Zamanımızda Resûlullah'a karşı en fazla yalan söyleyen Ebü Hüreyre ed-Devsî'dir" dediğini (Fazl b. Şâzân en-Nisâbü'rî, s. 60), Ebü Hüreyre'nin Hz. Ali ve yakınları aleyhinde hadis uydurduğunu ileri sürmüşlerdir. Hz. Ali ve ailesinin faziletine, Resûl-i Ekrem ile Hasan ve Hüseyin arasındaki sevginin büyüklüğüne dair hadis rivayet eden (Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 56-57; Hâkim, III, 167, 169), Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın kabrinin yanına defnedilmesine razı olmayan Medine Valisi Mervân'a ağır sözler söyleyen (İbn Kesîr, VIII, 108) Ebü Hüreyre'nin Ali aleyhtarı olması elbette mümkün değildir. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin, ayrıca Zeynelâbidin, Muhammed el-Bâkir, Ca'fer es-Sâdik gibi imamların, Ebü Eyyüb el-Ensârî başta olmak üzere Cemal, Siffîn ve Nehrevan'da Hz. Ali'nin saflarında yer alan önemli kumandanların ve Şiî oldukları iddiasıyla bugünkü Şiî ansiklopedilerine alınan ilk devir muhaddislerinden bazılarının Ebü Hüreyre'den hadis rivayet etmeleri (Abdülmün'im Sâlih Ali el-Lzzî, s. 177-208), ilk devir Şiîler'inin Ebü Hüreyre'yi sözüne güvenilir bir râvi olarak kabul ettiğini göstermektedir. Hz. Hasan ve Hüseyin ile onların neslinde gelenlerin, Hz. Ali'nin kardeşleri Akil ve Ca'fer ile Abdullah b. Abbas'ın soyunun, Ali taraftarı olarak bilinen ve Şiîlerce saygıyla anılan Câbir b. Abdullah, Ebü Saîd el-Hudrî, Ebü Zer el-Gifârî, Ammâr b. Yâsir, Selmân-ı Fârisî, Huzeyfe b. Yemân, Ebü Mûsâ el-

Eş'arî, Ebü Mes'ûd el-Ensârî, Cerîr b. Abdullâh el-Becelî, Mikdâd b. Esved gibi sahâbîlerle onlardan rivayette bulunan tâbîilerin Ebü Hüreyre aleyhinde herhangi bir şey söylememeleri, bu kişilerin Ebü Hüreyre'de tenkit edilecek bir taraf görmediklerini ortaya koymaktadır. Bütün bunlara rağmen Âyetullah Humeynî'nin, Ebü Hüreyre'nin Muâviye gibi zalimlerin teşkilâtına girdiğini, onların yararına hadisler uydurmak suretiyle İslâm'a büyük zarar verdiği ileri sürmesini anlamak güçtür (*İslâm Fıkıhında Devlet*, s. 179-180). Abdülhüseyin Şerefeddin el-Müsevî'nin Ebü Hüreyre'yi karalamak maksadıyla yazdığı *Ebü Hüreyre* (Beyrut 1406/1986) adlı kitabı ise ilim adına ayrı bir talihsizliktir.

c) Şarkiyatçılar ile Taraftarlarının Tenkitleri. Bazı şarkiyatçılarla onların görüşlerini benimseyen bir kısım çağdaş yazarlar "meçhul bir şahsiyet" olarak nitelendirdikleri Ebü Hüreyre'yi, sadece karnını doyurmak için Hz. Peygamber'in peşine takılmış bir tufeyli saymışlar, rivayet ettiği hadisleri Resûl-i Ekrem'e karşı uydurulmuş birer yalan ve iftira diye göstermişlerdir. Sprenger, Ebü Hüreyre'nin dine hizmet maksadıyla hadis uydurduğunu söylemiş (*DMİ*, I, 418), Goldziher ise muteber hadis kitaplarında kendisine isnat edilen rivayetlerin çoğunun sonraları uydurulup ona izâfe edildiğini ileri sürmüştür (*İA*, IV, 32). Bazı uydurma hadislerle, hiçbir ilmî değeri olmayan *Vaşiyyetü'n-nebî li-Ebü Hüreyre* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 455, vr. 49-69; Reşîd Efendi, nr. 129, vr. 10-37) gibi risâlelerin ona izâfe edilmesi Ebü Hüreyre'nin güvenilirliğine hâle getirmez. Caetani *Annali dell'Islam* adlı eserinde Buhârî'yi, Ebü Hüreyre'nin rivayetlerine *el-Câmi'u's-şâhih*'inde çok yer verdiği ve onu eleştirmede için tenkit fikrinden yoksun olmakla itham ettikten sonra hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ebü Hüreyre'nin "kelimenin tam anlamıyla" yalancı olduğunu, rivayetlerine tabiat üstü unsurlar ve hayalî şeyler karıştırdığını, İncil'den cümleler alarak bunları Hz. Peygamber'e mal ettiğini, kendisine nisbet edilen hadisleri ya kendisinin veya kendisinden sonra gelen talebelerinin uydurduğunu, Hz. Peygamber'in yaşayışına dair en küçük ayrıntıyı unutmamış görüldüğü halde kendi adını bile bildirmedeğini, müslüman âlimlerin de ondan geldiği söylenen bunca hadisi onun rivayet ettiğine insanları inandırmak için dünya malına

EBÛ HÜREYRE

önem vermeyip Resûl-i Ekrem'den hiç ayrılmadığı şeklinde bir yalan icat etmeye mecbur kaldıklarını söylemektedir (*İslâm Tarihi*, I, 120-134). Caetani'nin hakaret dolu bir üslubu benimsemesi, Ebû Hüreyre'ye ve rivayetlerine değer verdikleri için Buhârî başta olmak üzere İslâm âlimlerini ağır bir dille suçlaması, şüphesiz onun İslâm'a karşı olan hissi tutumunun Ebû Hüreyre'nin şahsında bir ifadesidir. Bu iddialar hadis kültüründen yoksun bazı kimseler tarafından da tekrarlanmıştır. Tabiat üstü unsurlar ihtiva eden rivayetlerin sadece Ebû Hüreyre'den kaynaklandığı vehmini uyarılarak onu yalancılıkla suçlamak, talebelerini de aynı şekilde hadis uydurmakla itham etmek, Ebû Hüreyre'nin İncil'den aldığı bilgileri Hz. Peygamber'e mal ettiğini söylemek ilmî değeri bulunmayan temelsiz iddialardır. Ebû Hüreyre'nin hadis öğrenmeye pek meraklı olduğu ve bunun için Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadığı hususunda bizzat verdiği bilgileri müslüman âlimlerin yalanı saymak, böylece İslâm âlimlerini de yalancılıkla suçlamak ise aşırı derecede peşin hükümlü olmanın bir göstergesidir.

Caetani'nin Ebû Hüreyre hakkında ileri sürdüğü bu iddialar, hadis ve Peygamber aleyhtarı bazı kimseler tarafından Batılı ilim adamlarının keşfettiği gerçekler olarak kabul edilmiştir. Bunun Türkiye'deki örneklerinden biri edebiyat tarihçisi İsmail Habip Sevük'tür. İsmail Habip *Avrupa Edebiyatı ve Biz* (İstanbul 1940) adlı kitabında bu konuyu ele almakta, Caetani'nin Hüseyin Cahit Yalçın tarafından tercüme edilip Arap harfleriyle yayımlanan adı geçen kitabında Şiblî'yi Şebîlî, Vehb'i Veheb, Hemmâm'ı Hümmâm, Dineverî'yi Dinnürî, Hafsa'yı Hıfısa, Hirre'yi Hürre, Suffe'yi Sıffe okuyacak kadar dinî kültürden yoksun olduğu halde tıpkı Caetani gibi Buhârî'yi gevşeklik, safdillik ve tenkit fikri bulunmamakla, Ebû Hüreyre'yi de yalancılıkla itham etmekte ve ehl-i Suffe'den hiç birinin hadis rivayet etmediğini, onlardan sadece Ebû Hüreyre'nin buna cüret ettiğini söylemektedir (I, 230-234).

Onu tenkit eden çağdaş Arap müelliflerinin önde geleni Mahmûd Ebû Reyve'dir. *Eḍvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye* (trc. Muharrem Tan, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, İstanbul 1988) adlı kitabında hadis ve hadis ilmi etrafındaki tenkitlerini ortaya koyarken çok hadis rivayet ettiği için Ebû

Hüreyre'yi ele alarak (*Eḍvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, s. 194-225) Caetani'nin dediği gibi onu kimliği belirsiz, yalan söylemekten ve duymadığı şeyleri Hz. Peygamber'e isnat etmekten sakınmayan, Hz. Ömer ve Âişe gibi tanınmış sahâbiler tarafından rivayetleri kabul edilmeyen ve fıkıh bilmeyen bir sahâbî olarak tanıtmaktadır. Ebû Hüreyre'nin Resûlullah ile birlikte sadece bir yıl dokuz ay kaldığı iddiasını Mahmûd Ebû Reyve'den başka ileri süren hiç kimse yoktur (*Şeyhu'l-maḍîre*, s. 63). Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'in yanında az kaldığı iddiası, onun bu kadar kısa zamanda binlerce hadisi rivayet etmesinin mümkün olmadığı ve Resûl-i Ekrem'den duymadıklarını duymuş gibi gösterdiği (tedlîs) ithamlarına destek için ileri sürülmektedir. Hadisle ilgilenen herkesin bildiği gibi sahâbiler, Resûlullah'ın huzurunda bulunmadıkları zaman söylenmiş olan hadisleri Hz. Peygamber'den duyan diğer sahâbilerden alıp rivayet etmişler, fakat o devirde kimse birbirinden şüphe etmediği, dolayısıyla isnad sistemi henüz başlamadığı için hadisi kimden duyduklarını belirtmeye gerek görmemişlerdir. Ebû Hüreyre de Resûlullah'tan bizzat duymadığı bazı hadisleri onları duyanlardan öğrenmiş ve ezberlemiştir. Böylece Hz. Ebû Bekir, Ömer, Fazl b. Abbas, Übey b. Kâ'b, Üsâme b. Zeyd ve Hz. Âişe gibi sahâbilerin rivayetlerine de sahip olmuştur. Sahâbilerin bu şekilde hadis rivayet etmesinin yalancılık olmadığını, dolayısıyla bunun tedlîsle bir ilgisi bulunmadığını, görüşlerine Mahmûd Ebû Reyve'nin çokça başvurduğu İbn Kuteybe de söylemektedir (*Te'vîlû muḥtelefî'l-ḥadis*, s. 40). Ebû Hüreyre'nin Abdullah b. Amr'ı, Resûlullah'tan duyduklarını yazması sebebiyle kendisinden fazla hadis bilen sahâbî olarak tanıtmasını doğru bulmayan Ebû Reyve, Abdullah'ın hadis kitaplarındaki rivayetlerinin azlığını iddiasına gerekçe olarak ileri sürmekte ve onun bütün rivayetlerinin kitaplara geçmemesinin sebeplerini bilmez görünmektedir (bk. ABDULLAH b. AMR b. ÂS).

Ebû Hüreyre'nin Asr-ı saâdet'ten sonraki kötü idarecilerle ilgili olarak duyduğu bazı rivayetleri kastederek, "Resûlullah'tan iki kap dolusu ilim öğrendim; bunlardan birini açıkladım, eğer diğerini de açıklasaydım boynum kesilirdi" (Buhârî, "İlim", 42) demesi de aleyhinde değerlendirilmek istenmiştir. Halbuki onun 60 (679) yılı başlarında meyda-

na gelecek fitnelere, ehliyetsiz kişilerin idareyi ele geçirmesinden Allah'a şğındığını söylerken bu ifadeyle Yezîd b. Muâviye'nin devrini kastettiği ve karışıklığa meydan verecek grupların adlarını dahi bildiği anlaşılmaktadır (Buhârî, "Fiten", 3; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 261; XIII, 11-13). Bütün bunlar, Ebû Hüreyre'nin fitnelerle ilgili bazı rivayetleri Hz. Peygamber'den tek başına duyduğunu göstermektedir. Ebû Hüreyre'nin Resûl-i Ekrem'den duyduğu her hadisi rivayet etmediğine dair sözünü Hasan-ı Basrî yorumlarken, "Eğer Kâbe'nin yıkılacağını veya yakılacağını söyleseydi kimse ona inanmazdı" diyerek bu kabil hadislerin mahiyeti hakkında fikir vermekte ve Ebû Hüreyre'nin onları rivayet etmemekte ne kadar haklı olduğunu ortaya koymaktadır (İbn Sa'd, IV, 331).

Mahmûd Ebû Reyve, Ebû Hüreyre aleyhinde yazdığı kitabına *Şeyhu'l-maḍîre Ebû Hüreyre* adını vermiştir. Ekşimiş sütle yapılan çorbaya "maḍîre" dendiği, bu çorbayı çok sevdiği için Ebû Hüreyre'nin "Şeyhü'l-maḍîre" diye anıldığı iddiası Ebû Mansûr es-Seâlibî'ye (ö. 429/1038) dayandırılmaktadır (*Şimârü'l-kuḫûb*, s. 111-112). Seâlibî'nin bu rivayetinde Ebû Hüreyre'nin maḍîreyi çok sevdiği, yemeği Muâviye'nin sofrasında yiyip namazı Hz. Ali'nin arkasında kıldığı, bunun sebebini soranlara Muâviye'nin maḍîresinin daha yağlı, Ali'nin arkasında namaz kılmanın ise daha faziletli olduğunu söylediği sened kaygısı güdülmekten nakledilmektedir. Ebû Hüreyre'nin, Muâviye'nin sofrasında bulduktan sonra Hz. Ali'nin arkasında namaz kılabilmesi için Ali ile Muâviye'nin aynı yerde olmaları gerekir. Onların sadece Sıffîn'de birbirine yakın bir mekânda bulunduğu, Ebû Hüreyre'nin ise Sıffîn'e katılmadığı bilindiğine göre Ebû Reyve'nin, kitabının senaryosunu üzerine kurduğu olayın gerçekte bir ilgisi olmadığı ortadadır. Tâhâ Hüseyin de bu iddiayı çirkin bulmaktadır (bk. Zekeriyâ Ali Yûsuf, s. 114-116).

Onun çok hadis öğrenmesinin sebebi ni açıklarken sadece karnını doyurmakla iktifa edip Resûlullah'ın yanından ayrılmadığını söylemesini Ebû Reyve çirkin bir şekilde saptırmış, bu sözü, Ebû Hüreyre'nin diğer sahâbiler gibi sevgi ve hidayet için değil sadece karnını doyurmak için Hz. Peygamber'in yanında bulunmasının açık itirafı olarak değerlendirmiştir (*Eḍvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, s. 197). Ebû Hüreyre'nin mide-

sine düşkün bir kişi olduğunu anlatmak için rivayet bakımından sağlam olmayan bazı kitaplardan alıntılar yapan Ebü Rey-ye, Ebü Nuaym'in *Hilyetü'l-evliyâ*'da (I, 382) midenin insana verdiği zararlara dair Ebü Hüreyre'den naklettiği, "Yazıklar olsun şu karnıma; doyurduğumda beni sıkıştırır, aç bıraktığımda bana öfkelenir" sözünü onun oburluğuna delil olarak zikretmesi de anlaşılır gibi değildir.

Ebü Rey-ye ayrıca, Ebü Hüreyre'nin helâli haram, haramı helâl göstermemek şartıyla çok hadis rivayet etmekte beis görmediğini ve bu kanaatini Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadise dayandırdığını söylemektedir. Hatta daha da ileri giderek uydurma olduğu açıkça belli olan, "Ben söylemesem bile Allah rızası için rivayet edilen bir hadisi ben söylemiş sayılıırım" sözünü Hz. Peygamber'den rivayet ettiğini ileri sürüp Ebü Hüreyre'yi suçlamaktadır (*Eḍvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, s. 202). Birtakım asılsız sözleri Ebü Hüreyre'ye nisbet etmek ona yapılan en büyük haksızlıklardan biridir.

Hakkında Yazılan Eserler. Ebü Hüreyre'ye dair kaleme alınan müstakil eserler, aleyhinde ve lehinde yazılanlar olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Şii müellif Abdülhüseyn b. Yüsf Şerefeddin el-Müsevi'nin *Ebü Hüreyre* (Beyrut 1397/1977, 4. bs.) adlı kitabı ile Mahmûd Ebü Rey-ye'nin *Şeyhu'l-maḍîre Ebü Hüreyre* (Kahire 1383/1963) ve özellikle *Eḍvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye* (Kahire 1377/1957, s. 194-224) adlı kitabında Ebü Hüreyre'ye yöneltilen tenkitlere muhtelif çalışmalarla cevap verilmiştir. Bunlar arasında Muhammed Muhammed es-Semâhî'nin *Ebü Hüreyre fi'l-mizân*'ı (Kahire 1378/1958), Muhammed Accâc el-Ḥatîb'in *Ebü Hüreyre: râviyetü'l-İslâm*'ı (Kahire 1381/1962), Abdül'mün'im Sâlih Ali el-İzzî'nin *Aḳbâs min menâkıbi Ebî Hüreyre* (Bağdat 1969) ile *Difâ' an Ebî Hüreyre'si* (Beyrut 1393/1973) ve Abdurrahman Abdullah ez-Zereî'nin *Ebü Hüreyre ve aḳlâmü'l-hâkıdîn* (Küveyt 1405/1984) adlı eseri sayılabilir. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî de *Ebü Hüreyre fî ḍav'i merviyâtihî: dirâse muḳârene fî mi'e ḥadîş min merviyâtihî* (Kahire-Beyrut 1399/1979) adlı eserinde Ebü Hüreyre'nin rivayetlerinden çeşitli konulara dair 100 hadisin sahâbi olan diğer râvilerini, rivayetlerin farklarını ve hadislerin kaynaklarını göstermiştir. Mahmûd el-Müs'adî *Ḥaddeşe Ebü Hüreyre ḳâle*

adıyla bir kitap yazmış, bunun üzerine Ahmed et-Tavîlî *Maḥmûd el-Müs'adî ve kitâbühü Ḥaddeşe Ebü Hüreyre ḳâle* (Tunus 1985) ve Muhsin b. Nefise el-*Ḥadîş fî Ḥaddeşe Ebü Hüreyre ḳâle* (Tunus 1988) adlı eserlerini telif etmişlerdir. Dâvûd Selmân el-Ubeydî'nin de *Ebü Hüreyre racülün lâ yensâ* (Bağdat, ts.) adlı bir çalışması vardır. Alman asıllı müslüman Helga (Âmine) Hemgesberg, Frankfurt Üniversitesi'nde *Abu Huraira, der Gefahrte des Propheten. Ein Beitrag zur geschichte des frühen Islam* (1965), Ali Toksarî Uludağ Üniversitesi'nde *Hz. Ebü Hüreyre (r.a.) ve Hadis İlmindeki Yeri* (1982) adlı doktora çalışmalarını tamamlamışlardır. Muhammed Seyyid Mahmûd ise Kahire Üniversitesi'nde *Merviyâtü Ebî Hüreyre fî Kütübî's-sitte ve mevḳafü'l-fukahâ'i minhâ dirâseten ve tevşîḳayyeten* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1990).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaḫḫa, "Talâḳ", 39, "Şifâtü'n-nebi", 31; *Müsned*, II, 2-3, 110, 228-541; V, 114-115, 139; Buhârî, "İlim", 33, 39, 42, "el-'Amel fi's-şalât", 18, "Cenâ'iz", 3, 32, "Büyü", 1, 9, "el-Ḥârş ve'l-müzâra'a", 21, "İtik", 7, "Bed'ü'l-hâḳ", 16, "Enbiyâ", 54, "E't'ime", 1, "Libâs", 87, "Rikâḳ", 17, 51, "Eymân", 33, "Fiten", 3, "İ'tişâm", 16; a.m.f., *et-Târîhu'l-kebir*, I, 186-187; Dârimî, "Muḳaddime", 27, 42; Müslim, "Cum'a", 61, "Müsâkât", 46, 48, 56-58, 61, "Eymân", 44, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 56-57, 151-152, 158-160; Ebü Dâvûd, "Cihâd", 112; Tirmizî, "Menâkıb", 46, 47, "Siyer", 20, "Zühd", 48; Nesâî, "Cenâ'iz", 14, 15, "Cihâd", 41; a.m.f., *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Abdülḡaffâr Süleymân el-Bündârî — Seyyid Kirevî Hasan), Beyrut 1411/1991, III, 440; Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 636, ayrıca bk. İndeks; Abdürrezzâk es-San'ânî, *Aded mā li-küllü vâhidin mine's-şahâbe mine'l-ḥadîş* (haz. İbn Hazm, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine 1404/1984, s. 79; Ebü Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 250; İbn Sa'd, *eḫ-Ḥabâḳet*, II, 362-364; III, 70; IV, 325-341; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukâşe), s. 277-278; a.m.f., *Te'vîlü muḫtelifi'l-ḥadîş* (nşr. M. Zührî Neccâr), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye), s. 17, 40; Belâzürî, *Ensâb*, I, 136, 272, 383, 412, 420, 421, 428, 432; a.m.f., *Fütâḥ* (Fayda), s. 118-120, 662; Vekî, *Aḫbârü'l-ḳudât*, I, 111-112; Dârimî, *er-Red' ale'l-Merisî*, s. 132-135; Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), IV, 112, 159, 305, 353, 389; V, 140, 239, ayrıca bk. İndeks; İbn Düreyd, *el-İştikâḳ*, s. 503; Fazl b. Şâzan en-Nisâbüri, *el-İzâḥ*, Tahran 1363 ḫş., s. 60; Ebü Zür'a ed-Dimaşkî, *Târîḫ* (nşr. Şükrullah b. Ni'metullah el-Küccânî), Dimaşk 1980, I, 544; Râmhürmüzî, *el-Muḫaddiṣü'l-fâsil* (nşr. M. Accâc el-Ḥatîb), [basıkı yeri yok] 1964, s. 554-555; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 108, 418; III, 167, 169, 506-514; IV, 160, 472; Seâlibî, *Şimârü'l-ḳulûb* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 111-112; Ebü Nuaym, *Hilye*, I, 376-385; İbn Abdülber, *el-İst'âb*, IV, 202-210; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 318-321;

a.m.f., *el-Kâmil*, II, 369; III, 21, 30, 59, 132, 161, 176, 384, 464, 526; Nevevî, *Teḫzîb*, I, 270; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lamü'l-muavâḳi'în*, I, 12, 34; İbn Ebü'l-Ḥadîd, *Nehcü'l-belâḡa* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1385/1965, IV, 67-69; Mizzî, *Tuḫfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf* (nşr. Abdüssamed Şerefeddin), Bombay 1965, IX, 8-16, 292-505; X, 3-475; XI, 3-109; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, II, 578-632; a.m.f., *Teḫkiretü'l-huffâz*, I, 32-37; a.m.f., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 75; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 103-115; İbn Hudeyde, *el-Miṣbâhu'l-muḫḫ* (nşr. Muhammed Azimüddin), Beyrut 1985, I, 236-240; Zerkeşî, *el-İcâbe* (nşr. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1405/1985, s. 77-115; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, I, 123-124; İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-nihāye*, I, 370, 381; II, 382; İbn Hacer, *el-İşābe* (Bicâvî), III, 254; V, 425; VII, 425-445; a.m.f., *Teḫzîbü'l-Teḫzîb*, XII, 262-267; a.m.f., *Fethu'l-bâr* (Ḥatîb), I, 261; XIII, 11-13; İbn Hümâm, *et-Tahrîr* (Teysîrü'l-Tahrîr içinde), Kahire 1351, III, 52-53; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 63-64; Şevkânî, *Derrü's-seḫābe fî menâkıbi'l-ḳarābe ve's-şahābe* (nşr. Hüseyin b. Abdullah), Dimaşk 1404/1984, s. 438-440, 669; Ali Fehmi Câbic, *Hüsnü's-şihābe fî şerhi eş'ârî's-şahābe*, İstanbul 1324, s. 166-168; L. Caetani, *İslâm Tarihî* (trc. Hüseyin Cahit), İstanbul 1924, I, 120-134; İsmail Habîb Sevûk, *Aurupa Edebîyatı ve Biz*, İstanbul 1940, I, 230-234; Ahmed M. Şâkir, *el-Ba'ışü'l-ḥaṣṣ*, Kahire 1377/1958, s. 185-188; Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî*, XXII, 405-415; M. Muhammed Ebü Zehv, *el-Ḥadîş ve'l-muḫaddiṣân*, Kahire 1958, s. 153-172; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1969, s. 218-220; Zekeriyâ Ali Yüsf, *Difâ' anil-ḥadîşin-nebevi*, Kahire 1972, s. 114-116; Abdülhüseyn Şerefüddin el-Müsevi, *Ebü Hüreyre*, Beyrut 1397/1977; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fî't-teşrî'ül-İslâmî*, Dimaşk 1398/1978, s. 291-362; M. Ziyâurrahman el-A'zamî, *Ebü Hüreyre fî ḍav'i merviyâtihî*, Hire-Beyrut 1399/1979; Mahmûd Ebü Rey-ye, *Şeyhu'l-maḍîre Ebü Hüreyre*, Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif); a.m.f., *Eḍvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire 1377/1957 — Beyrut, ts. (Müessesetü'l-Âlemî), s. 194-225; Abdül'mün'im Sâlih Ali el-İzzî, *Difâ' an Ebî Hüreyre*, Beyrut 1402/1981; Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, *el-Envârü'l-kâşife*, Beyrut 1403/1983, s. 140-237; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elḳâb*, Beyrut 1983, I, 179-181; Abdurrahman Abdullah ez-Zereî, *Ebü Hüreyre ve aḳlâmü'l-hâkıdîn*, Küveyt 1405/1984; M. Accâc el-Ḥatîb, *Ebü Hüreyre: râviyetü'l-İslâm*, Kahire 1987; Ali Ahmed es-Sâlûs, *Ḳuşṣatü'l-ḥüccüm ale's-sünne*, Kahire 1989, s. 71-89; Humeynî, *İslâm Fıkḫında Devlet* (trc. Hüseyin Hâtemî), İstanbul, ts. (Düşünce Yayınları), s. 179-180; Mustafa M. el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebîyatı* (trc. Hulusi Yavuz), İstanbul 1993, s. 35-38; İbrâhîm M. Kindîl, "Ebü Hüreyre râviyetü'l-İslâmî'l-evvel ve ekâzîbü'l-a'ḍâ", *Havliyyetü Külliyyetü'd-dirâsetü'l-İslâmîyye ve'l-'Arabîyye: Câmî'atü'l-Ezher*, IV, Kahire 1986, s. 303-347; M. Reşîd Rızâ, "Bir Misyoner'in Ebü Hüreyre Hakkındaki Bazı İddiaları" (trc. Mücteba Uğur), *Diyanet Dergisi*, XXVIII/2, Ankara 1992, s. 15-36; Goldzicher, "Ebü Hüreyre", *İA*, IV, 32; a.m.f., "Ebü Hüreyre", *DMİ*, I, 418-419; J. Robson, "Abü Hurayra", *EI*² (Fr.), I, 132-133.

